

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: ELŐSZÓ

Hévízi Ottó - Szijj Ferenc

"Lehetetlen, hogy magunk és ősünk
összevéve annyit vétkeztünk volna,
amennyit szenvedünk."*

Az Előszót Vörösmarty költészetének kiemelkedő alkotásaként tartják számon, bár értékelése nem egyöntetű a felszabadulás utáni szakirodalomban. Az elemzők egyetértének abban, hogy az Előszó "a nyelvteremtés egyszeri csodájának tünik"¹, ám a vers szemléletének eltérő jelentőséget tulajdonítanak. Tóth Dezső pl. úgy ítéli meg, hogy a költeményben a "látás határai ... összébbvonódtak", "szűkebb tehát az élmény és a látóhatár, mint a korábbi történelmi mérlegeléseknél"²; egy másik vélemény szerint "az Előszó több évtizedes fejlődést tetőz be: a költő benne foglalja össze mindazt, amit korábban a tragikumról három szinten: a nemzeti, az egyéni lét és a világtörténelem síkján kifejezett."³

Dolgozatunkat egy olyan probléma felvetésével kezdjük, amely bizonyos mértékben meghatározta értelmezésünket. Szegedy-Maszák Mihály idézett tanulmányában azt írja, hogy "az Előszó, műfaját tekintve ... nem történetet beszél el, azaz a lírai műnemhez tartozik, de nem is közvetlenül elmélkedő vers, eszmeisége látomás közbeiktatásával jut érvényre."⁴ A tanulmány végén viszont azt olvashatjuk, hogy "a látomás nemcsak külső, hanem belső léttörténet, lelki önéletrajz", ill. később: "a vers tragikus lényegű léttörténetet jelenít meg"⁵ Ez a két, egymásnak némileg ellentmondó állítás bizonytalanságban hagy bennünket arról, hogy mi a "történet" szerepe a műben, beszélhetünk-e itt egyáltalán történetről, és ha igen, akkor milyen formában. Az elemzés során úgy találtuk, hogy a költemény olyan állapotváltozásokra épül, amelyek körülhatárolható alanyra (alanyokra) vonatkoznak. Bár az állapotváltozások az eddigi elemzésekben is központi helyet foglaltak el, de a történetként való értelmezést lehetetlenné tette, hogy azt, amire az állapotváltozások vonatkoznak, nem határozták meg.

Az állapotváltozások leírásához fel kell használunk a motivikus és emblematikus ismétlődések rendszerét.⁶ Nem kívánunk a vers felépítésében egyetlen ismétlődést sem megjelölni fő rendező elvnek, de úgy gondoljuk, hogy nagy figyelmet érdemelnek a vers emblematisz ismétlődései, és azokon belül is a bibliái vonatkozásúak. Négy ilyen bibliái vonatkozású emblémát elemeznénk:

a vizözön-, a teremtés-, az új Jeruzsálem és a Babilon-emlémt, amelyek a költeményben szorosan egymáshoz kapcsolódnak, sőt néhol át is fedik egymást.

1 Az ótestamentumi vizözön-mitoszra utal mindenekelőtt a vihar, a zivatar képe: "elsötétült ég", "villámok", "folyton folyvást ordított a vész". Valószínű, hogy a vers indító képei szintén emblémáknak tekinthetők, mivel a vész előtti állapotot a vészre utalva, avval ellentétes képpel jellemzik: "tiszta volt az ég", "Zöld ég virított a föld ormain". Azt az elképzelést, hogy a "zöld ég" kapcsolatba hozható a vizözön-mitosszal, megerősíti A merengőhöz és a Hazafi... verse, amelyekben a "zöld ég" egyértelműen vizözön-embéma.

Ugyanerre a mitoszra utalnak továbbá a következők: az Ótestamentumban három egymáshoz kapcsolódó és egymást követő esemény a teremtés, a vizözön és a vizözön utáni örök természeti változás, megújulás. ("Ennekutána míg a föld léssen, vetés és aratás, hideg és meleg, nyár és tél, nap és éjszaka meg nem szűnnek." I Móz. 8, 22.) A versben ezzel párhuzamosan egymás után következnek a - később elemzendő - teremtés-embéma, a vihar, zivatar képe és a vészt követő természeti megújulás képe ("Most tél van" -- -- "Majd eljön a hajfodrász, a tavasz").

1 A vizözön-mitoszt idézi a következő szövegrész is: "az isten... megteremtén a világot, embert, E félig istent, félig állatot, Elborzadott a zordon mű fölött". Az Ótestamentumban a vizözön kitörését az előzi meg, hogy az isten megbánja, hogy embert alkotott: "És látá az Ur, hogy megsokasult az ember gonoszsága a földön, és hogy szive gondolatának minden alkotása szüntelen csak gonosz. Megbáná ezért az Ur, hogy teremtette az embert a földön, és bánkódék az ő szívében" (I Móz. 6, 5.6.).

2 A következő bibliai vonatkozású emblemátikus ismétlődés a teremtés-emléma. Erre a mítoszra utalnak ezek a szövegrészek: "az isten... megteremtén a világot, emberi", "egy új, egy Dicsőbb teremtés", "szent szózat". Ez utóbbit a teremtest lezáró, annak beteljesülését, bevégezését jelző áldással azonosítjuk: "És elvégezteték az ég és a föld, és azoknak minden serege." "És megáldá Isten a hetedik napot, és megszentelé azt." (1. Móz. 2,1. ill. 3.). A vers elején a teremtés-emléma olyan (Vörösmarty költészetében több helyütt fellelhető⁷) kontextusával találkozunk, amelyben az isten helyett a munkálkodó ember lesz a teremtető, "egy új, egy Dicsőbb teremtés" cselekvője.

3 Újabb ismétlődést jelent az Új Jeruzsálem-emléma. A vers sajátossága, hogy a mítoszra legnyilvánvalóbban utaló kifejezés nem került a végleges szövegbe, csak szövegvariánsként maradt meg. E kéziratban a kritikai kiadás tanúsága szerint a "legszebb jutalmat" kifejezés helyett a "legszebb menyasszony" áll. Ismeretes, hogy ez a szövegvariáns a Bárány menyegzőjére utal, a földi Új Jeruzsálem, a keresztény földi üdvözülés eljövetelére.⁸

Ehhez az emblémához a szöveg következő ismétlődései tartoznak: "Meghozni készült a legszebb jutalmat, Az emberüdvöt", "szent szózat", "üdvözölje". Az összetartozás alátámasztására idéznénk a Jelenések Könyvéből: "És hallám mintegy nagy sokaság szavát, és mintegy sok vizek zugását, és mintegy erős mennydörgések szavát, mondván: Aleluja! mert uralkodik az Ur, a mi Istenünk, a mindenható. Örüljünk és örvendezzünk, és adjunk dicsőséget neki, mert eljött a Bárány menyegzője, és az ő felesége elkészítette magát." (Jel. 19, 6.7.) "És jöve hozzám egy a hét angyal közül... mondván: Jer, megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány feleségét. És elvive engem lélekben egy nagy és magas hegyre és megmutatá nekem azt a nagy várost, a szent Jeruzsálemet." (Jel. 21,9.10.).

A szöveg más összefüggésbe helyezi ezt az emblémát is: az "emberüdv"-vel azonosított "legszebb jutalom" itt egy emberi munkálkodás legvégső ered-

ménye, és nem isten adománya, nem kegyelem. (Ezzel kapcsolatban megemlítjük Vörösmarty Hymnusának variánsait a 12. sor utolsó szavára: kegyelem, olcsó jutalom, szerencsedíj).

④ Nem az elemzés következtetlenségére vall, hogy a "szent szöveget"-ot (eddig) két embléma részének is felfogtuk, hiszen mindkét emblémában hasonló a szerepe: a teremtés, alkotás folyamatának eredményes befejeződését jelzi. A "szent szöveg" kitüntetett szerepét hangsúlyozza továbbá az, hogy ez a szövegrész még egy biblikus embléma, a Babilon-embléma részeként is értelmezhető. Természetesen itt sem valamiféle szövegszerű ótvétel bizonyítása a célunk, csak az, hogy rámutassunk: rendkívül hasonlatosak a vész képei Babilon pusztulásának újtestamentumbeli leírásához.

ELŐSZÓ

BIBLIA

(b) "meghervadt az élet"	"És nagy jégeső... szálla az égből az emberekre"
(c) "ordított a vész"
"Vad fénnel... villámok"	"És lőnek zendülések és mennydörgek és villámlások"
(d) "szétszaggatott népeknek átkai"	"káromlák az Istent az emberek a jégeső csapásáért"
(e) "szétszaggatott népek"
"elhamvadt városok"	"és lőn nagy földindulás... És a nagy város három részre szakada, és a pogányok városai elesének" "az ő (ti. Babilon) égésének füstjét látják"
(f) "A föld megőszult"
"Egyszerre őszult meg"	"egy nap jönnek reá az ő csapásai: a halál, a gyász és az éhség; és tűz-

zel égettetik meg" "Hogy elpusztult
egy órában annyi gazdagság!"

Mindezek alapján indokoltak látjuk a "szent szózat"-ot a pusztulást elindító ítéletnek felfogni.

(a)	"szent szózat"	"és nagy szózat jöve ki a mennyei
	"Hallottuk a szót"	templomból a királyiszéktől, a
		mely ezt mondja vala: Meglett!" ⁹

Az elmondottakból következik, hogy a "szent szózat" legalább három különböző bibliai mítosszal hozható kapcsolatba.

A költemény utolsó részének nőalakja, a "virágok bársonyába" öltöző "kacér" szintén egyik eleme a Babilon-emblémán belüli motivikus ismétlődésnek. Ehhez azt szükséges tudni, hogy -- mint más, isten által kiválasztott terrénomot, pl. Jeruzsálemet vagy Ninivét -- a Biblia nő alakban is megjeleníti Babilont: "És az asszony, a melyet láttál, ama nagy város, a melynek királysága vala a földnek királyain" (Jel. 17,18.). Ezenkívül rendkívül érdekes, hogy az Új testamentum Babilont a pusztulása előtt "nagy parázná"-nak nevezi: "És jöve egy a hét angyal közül... mondván nékem: Jövel, és megmutatom néked a nagy paráznának kárhoztatását, a ki a sok vízen ul." "És az 8 homlokára egy név vala írva: Titok: a nagy Babilon, a paráznóknak és a föld utálatosságainak az anyja." (Jel. 17, 1. ill. 5.) Ebből következően a vers utolsó sorában a "kacér" "boldogtalan fiai"-nak a hiánya szintén ehhez az emblémához tartozik.

A biblikus emblémák vizsgálata után rátérnénk az állapotváltozások leírására. A versben egy fő- és egy mellékállapotváltozási sor ragadható meg. Az egyes állapotok ugyanahhoz az alanyhoz kapcsolódnak úgy, hogy az állapotokon belül az állítások az alanyra és/vagy az alany cselekvésének eredményére vonatkoznak. Ezeknek az állításoknak a megváltozása különíti el az állapotokat egymástól. A fő-állapotváltozási sor alanya az

"ember-természet" mint fogalmi-egység, a hozzá tartozó állapotok határai:

1. Midőn..., 2. Hallottuk..., 3. A vész..., 4. Most..., 5. Majd...

A mellék-állapotváltozási sor alanya az isten, a hozzá tartozó állapotok:

1. (az isten) "megteremtve a világot, embert", 2. "E félig istent, félig állatot", 3. "Elborzadott a zordon mű felett", 4. "És bánatában ősz lett és öreg". A két állapotváltozási sor összekapcsolódik, de az összekapcsolódás módjára később térünk ki. (A továbbiakban az egyszerűség kedvéért fő-történetről és melléktörténetről beszélünk.)

A fő-történet alanyát az "ember-természet" fogalmi egységben jelöltük meg. Ez alatt egy olyan cselekvőt értünk, amelynek két "része", az emberi és a természeti bizonyos állítások alapján elkülöníthető, de nem választható szét: egyenértékű állítások vonatkoznak rájuk.

Az első állapotot két egymáshoz kapcsolt biblikus emléma szervezi: a teremtés- és az Új Jeruzsálem-emléma. Kapcsolatuk ok-okozati, egy földi teremtés eredményeképpen következne el az új Jeruzsálem. A teremtés a fő-történetben kétféleképpen jelenik meg: az emberi "pólushoz" kapcsolható munka, ill. a természetihez kapcsolható szülés képeivel.

A munkához tartozik a következő szövegegység:

Munkában élt az ember mint a hangya.

Küzdött a kéz, a szellem működött,

Lángolt a gondos ész, a szív remélt,

S a béke izzadt homlokát törölvén

Meghozni készült a legszebb jutalmat,

Az emberüdvöt, melyért fáradott.

Vörösmarty költészetében a kéz-szellem, ész-szív-párosok legtöbbször az ember teljességét, egészét jelentik. Az idézet második fele bizonyítja, hogy itt egymáshoz kapcsolódó emlémékről van szó.

A szüléshez tartozik

Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szótát,
Mely által a világot egy uj, egy
Dicsőbb teremtes hangján üdvözölje.

A teremtés eredménye még nincs jelen az első állapotban, de már jellemz-
ve van az alany emberi és természeti "pólusán" is: "Meghozni készült a
legszebb jutalmat, Az emberüdvöt...", ill. "szép és jeles" és "Megszülni
vágyván a szent szótát, Mely által a világot egy uj, egy Dicsőbb
teremtés hangján üdvözölje".

A második állapot abban különbözik az elsőől, hogy itt megjelenik a
teremtés eredménye: "Hallottuk a szót " Ez a szövegrész a teremtés eredmé-
nyét elsősorban formailag jellemzi, grandiózusságát, végtettségét mutatja be:
"Mélység és magasság", "a nagy egyetem Megszünt forogni egy pillantatig",
"Mély csend lőn". Ez a grandiózusság a történet eddigi menete szerint pozí-
tív tartalmat kap, és így az üdvözülést jellemzi, de az, hogy a csend a
vész előjele, elárulja, hogy ugyanez a grandiózusság, végtettség előlege-
zi az eljövendő pusztulást.

Ez a pusztulás a harmadik állapotban következik be. Az első állapot-
beli cselekvés eredményének ("szózat") következtében jön létre egy olyan
megsemmisítő erő ("vészt", "szörnyeteg"), amely pusztítást visz végbe az em-
ber-teremtés alanyban. (Ez a pusztulás nem jelenti azt, hogy ezután már
nem számolhatunk a fő történet alanyával, hiszen a hiányt éppugy meg lehet
jeleníteni, és ez meg is történik a költeményben.) Nyilvánvaló, hogy a
pusztulás képei az első állapotbeli teremtes képeivel állnak ellentétben.

A negyedik állapottól kezdve az ember-teremtés alanya a földhöz, ill.
annak motivikus ismétlődéseivel kapcsolódik. A költemény eddigi menetében

megfigyelhetünk egy összeolvadási folyamatot. Az első állapotban az alany két "pólusának" teremtés-motivumai viszonylag jól elkülöníthetők munka- ill. szülés-motivumsorral, a harmadik állapotban az emberit és a természetit már a képileg egységes "szörnyeteg" pusztítja el. Végül a negyedik állapottól az emberi és a természeti "pólus" teljesen összeolvad. Ezt az összeolvadást te-szi világossá az a sor, amelynek az emberire és a természetire vonatkozó állításai a föld képében összegződnek: "Most tél van és csend és hó és halál. A föld megöszült". A tél és halál a virágzó természet és a teremtő ember hiányának képi kifejeződései. A hiány létrejöttének folyamatával ("A föld megöszült") hasonlított viszonyban áll a korábban említett melléktörténet. Ebben a történetben szintén elkülöníthetjük az eddigi négy állapotot, és nemcsak szerkezetében követi a főtörténet eddigi menetét, hanem emblematikusan is visszautal rá, a teremtés-emblémával. A melléktörténet első állapotában ("megteremtven a világot, embert") az alany (isten) teremtő. A teremtés eredménye még nincs jelen, de a történet további menetéből és az embléma biblikus jelentéséből következik, hogy isten a teremendő világnak és embernek önmagával megegyező tökéletességet szánt. A második állapot ("E félig istent, félig állatot") szintén megfeleltethető a főtörténet második állapotával, a mivel a teremtés eredményét tartalmazza, ám azzal ellentétben pontosan jellemzi az alany szempontjából az eredmény egyértelműen negatív, vagyis szerkezeti érv is alátámasztja azt a három embléma elemzéséből levont következtetésünket, hogy a beteljesülés pillanata és a pusztulás kezdőpillanata azonos. A harmadik állapotban isten elborzadása és megöszülése a főtörténetben az ember-természet alany pusztulásával hozható párhuzamba, és ez a változás itt is annak a következménye, hogy a teremtés céljával ellentétes eredményt ért el. A melléktörténetben a harmadik és negyedik állapot a főtörténethez hasonlóan csak úgy választható el egymástól, mint egy folyamat és annak végállapota. A végállapot istenre vonatkozó legfontosabb fogalmai: bánat, ősz, öreg.

A melléktörténet-legfontosabb funkciója az, hogy a főtörténet állapot-változásait értelmezze, vagyis a bekövetkezett pusztulásra magyarázatot ad-

jon. Az isten a világot és az embert saját képére, önmagával megegyező tökéletességére akarta teremteni. Ebből következően, a teremtés tökéletlenségének szükségképpen van következtetése magára a teremtőre, istenre nézve is, vagyis, mivel nem keresheti önmagán kívül az okokat, az Előszó istene "önhibája miatt"¹⁰ elborzadó isten. Vajon mi a következtetése a teremtőre nézve annak, hogy a teremtés eredménye vele nem azonos tökéletességű? Nyilván az, hogy szétválnak a cselekvő látszólagos és tényleges minősége. Isten látszólagos minősége a tökéletes és mindenható istenről alkotott hagyományos elképzelés, ám a tényleges minősége -- a korábbiak alapján -- nem egyezhet meg ezzel, és ez az inkongruencia vezet el a szövegésztr záró, egyben a főtörténet negyedik állapotára utaló megállapításhoz: isten (mint a föld) "őz lett és öreg". Ha ezek alapján, a melléktörténet logikája szerint értelmezzük a főtörténetet, akkor a következőket mondhatjuk: az ember-természet alany az emberüdv világát akarta megteremteni, "egy új, egy Dicsőbb teremtést", a földi Uj Jeruzsálemet, de az alany Babilonként pusztult el: itt is szétválnak -- a melléktörténethez hasonlóan -- az alany látszólagos és tényleges minősége. Ez a tényleges minőség az egyre növekvő bűnösség volt. A két történet alapvető összefüggése az, hogy mindkét alanyhoz tartozik egy látszólagos és egy tényleges teremtés, és végül a tényleges teremtés eredménye (az ítéletet kiváltó teljes bűnösség, ill. a megteremtett ember "tökéletlensége") fosztja meg az alanyt látszólagos minőségétől. Mindezek tudatában azt mondhatjuk, hogy a főtörténetben a pozitív állapot megsemmisülésének felfogása végső soron nem okszerű, hanem végtetszerű. A melléktörténet visszafordíthatatlansága úgy értelmezi a főtörténetet, hogy a látszólagos minőség visszanyerésének lehetetlenségét állítja (amit egyébként a halál-motívum is megerősít). Az a lehetőség veszik el, hogy az ember-természet újra teremtő lehessen, és annak eredményeképpen elérje az Udvözülést. Ezt a lehetetlenséget fejezik ki a főtörténetben a bánat, ősz, öreg motívumok.

Az ötödik állapotban mégis kísérlet történik a látszólagos minőség visszanyerésére. Erre utalnak a következő szövegrészek: "tavasz", "virágok bánságába öltözik", "illat", "jókedv" és "ifjúság". Ezzel szemben változatlanul érvényes az, — s ezt bizonyítják az "agg", "vén" jelzők —, hogy a látszólagos minőség elérése lehetetlen. A vers utolsó két sorában megjelenő Babilon-embléma ("kacér", "hová tevő... fiait") a látszólagos pozitív változással szemben a bűnösségben jelöli meg az alany tényleges minőségét, s ily módon összetartozik az "agg", "vén" jelzők tartalmával. A "kacér" mellett a pozitív változás látszólagosságára utalnak még a "vendéghaj", "elkendőzött", "hazud" kifejezések. Az irónia azt bizonyítja, hogy a melléktörténetben kifejezett szabályszerűség a jövőre is kiterjed; pozitív változás az ember-természet alanyt jelentő földön lehetetlen.

Szegedy-Maszák Mihály úgy látja, hogy "az Előszóból teljesen hiányzik a tragikum... erkölcsi indoklottsága"¹¹. Ez a megállapítás két kérdést vet fel: az indoklottság és a tragédia kérdését. Több elemzőhöz hasonlóan a főtörténet állapotváltozásaiiban mi is léttörténetet látunk. A fogalom használatában Németh G. Bélát követjük, aki az időszembesítő verstípusról szólva a következőképpen jellemezte a léttörténetet (léttösszegzést): "Az összegzés nem az életut egy eseményszerű fordulójáról, távlatából történik meg. Az életut kölcsönzi anyagát, mozzanatait, de tárgyát, alakját, szerkezetét nem. Az összegzés az egyéni lét egy alanyi beteljesülési, lezárulási, illetve elzárulási helyzetéből, állapotából s távlatából megy végbe. Nem történetet foglal magába, hanem történelmet, nem storyt, hanem historyt: egy autonóm emberi létezés történelmét. Sebsterzählung: önmagunk elbeszélése, ahol a Selbst a tudatosult, egyedi történelemre, autonómiára igényt tartó emberi létünkkel egyenlő."¹²

Az eddigiek alapján véleményünk eltér Szegedy-Maszák Mihályétól: a biblikus emblémák tartalma és szerepe erkölcsileg megindokolja a pozitívnek hitt állapot elvesztését. A léttörténet az embert a múltban és a jövőben egyaránt bűnösnek mutatja; ez a bűnösség vált a vész előtt olyan mértékűvé,

amely miatt megsemmisült az ember.

A léttörténetet Martinkó András a következőképpen fogja fel: Vörösmarty "a semmi -- születés -- fejlődés -- pusztulás semmi cikluselvet valló történelemszemléletnek a megvalósulását ábrázolja ebben a művében is." ⁴³
A korábbiak alapján mi nem egy cikluselvet, hanem egy állandóság-elvet látnunk érvényesülni a költeményben, amely a "születés-fejlődés" a bűnösséggel szemben mindig látszólagosnak tekinti.

A léttörténet korábban idézett jellemzéséből kitűnik, hogy az állapotváltozásokat a jelenhez tartozó tudatosulás (önértékelés) teszi "egydi történelemmé", léttörténétté. Ez az Előszó is érvényes, de (és ez különbözteti meg attól a modelltól, amelyet Németh G. Béla a Talán eltűnök hirtelen .. c. vers elemzésekor bemutatott) az Előszó a múlt állapotainál, a teremtésnél is és a pusztuláznál is megjeleníti a hozzájuk kapcsolódó tudatosulási fokot, önértékelést. Ez nem jelenti azt, hogy az eszmélés a történet elbeszélése közben ment volna végbe, hanem azt, hogy a vers a tudatosulást történetileg jeleníti meg. Ezek után vetődik fel az a kérdés, hogy vajon a léttörténet maga tragédia-e. Ha a tragikum lényegének egyfajta értékvesztést tekintünk, akkor magában a léttörténetben az ember tényleges minőségéről az értékhiány, a bűnösség bizonyosodott be, és nem az értékvesztés, ezért a léttörténet csak az önértékelés szempontjából ír le tragédiát. Az önértékelés tragédiájából következik, hogy a vers midőn -- most -- majd időszembesítése nem lét, hanem tudatszembesítést hordoz, amely a léttörténet első személyű elbeszélőjéhez kapcsolódik.

A vers első két sorában a vízözön=emléma, és a "midőn", egy későbbi állapottal is összetartozik, de mivel az első állapot további 12 sorában egyetlen utalás nincs a pusztulás bekövetkezésére, vagy a pozitív állapot látszólagosságára, ezzel az elbeszélő megkülönbözteti az első állapot időpontjában és az elbeszélés idejében meglévő ismereteinek körét. Az, hogy az elbeszélő

az elbeszélés jelenéből nem kérdőjelezi meg az első állapot pozitív jellegét, azt jelenti, hogy a vész előtti pozitív állítások megegyeztek az akkori önértékeléssel. A továbbiakban az önértékelés folyamatát az ember-isten-fogalompár-ral írjuk le, amely tulajdonképpen egy immanencia --transzcendencia-vízyonjt jelöl.

Az első állapotban ez a vízyonj harmonikus, az ember számára elérhető földi célként jelenik meg az istenhez hasonló tökéletesség megszerzése. A harmonikus vízyonj ezután felbomlik: a harmadik állapot a vészt az "ellenséges istenek" haragjának tulajdonítja. Az "ellenséges istenek" nem értelmezhető a biblikus mítosz keretein belül. Értelmezésünk szerint olyan nem-saját "felsőbb hatalmakat" jelentenek, akik nem a cselekvők létezésének minősége miatt, hanem pusztán a létezés ténye miatt lépnek fel ellenségesként ellenük, vagyis a vész alatti önértékelés nem tartalmazza a büntetés-bűnhődés mozzanatát. Az ember számára a transzcendencia létező, pusztító hatalomként jelenik meg; ez a léttörténet harmadik állapotához kapcsolódó önértékelés. Az önértékelés tragédiája a negyedik állapotban következik be, amelyben a melléktörténet az elbeszélés jelenéből értékeli újra a léttörténet eddigi menetét. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a jelenbe érve az elbeszélő állításainak hitelesség-érténye megnőtt, s ha ezek az állítások szemben állnak a vész alatti önértékeléssel, ez egyenlő a multbeli önértékelés átminősítésével. A vész előtt az ember-isten-vízyonj harmonikus volt, a vész alatt ellentétes, ezzel szemben az elbeszélő a jelenből úgy ítéli meg, hogy ez a vízyonj kizáró az ember számára istennek nincs jelentősége (az ember számára elveszett a transzcendencia). Ezért lényeges az, hogy a melléktörténet alanya az isten. Ha az ember a tökéletesség istenhez hasonló és isten nevével jelölt fokára kívánt elérni, és ha isten tényleges minőségéről éppen a tökéletesség hiánya bizonyosodott be, ebből az következik, hogy az ember számára a tökéletesség elérése már nem jelenhet meg többé célként. "A legáltalánosabb szinten az Előszó az emberi-ség történeti céljának elveszéséről írott látomás" -- írja Szegedy-Maszák Mihály.¹⁴

De nemcsak az emberi cselekvés viszonyítási pontjaként zárja ki a transzcendenciát a negyedik állapot, hanem tagadja azt is, hogy az ember ellen akár "ellenséges" hatalomként, akár saját büntető istenként létezhetne.

Ezt bizonyítja a bibliai mítosz "átfordítása" a versben: a melléktörténet egészen a negyedik állapotig követi a biblikus történetet, de a büntetés elmáradása miatt itt az ótestamentumival ellentétes istenképet látunk: a megőszült, megöregedett istent.

Az ötödik állapotban az ember--isten-viszony kettős. Egyrészt továbbra is kizáró, erre utal a föld öregsége, másrészt azonban újra a harmonikus viszonyt idézi. A harmónia látszata egy másik önértékelésnek fogható fel, amely az elbeszélő korábbi felfogását ismétli meg, s ezáltal elkülönül az elbeszélő jelenbeli önértékelésétől. Az elbeszélő ezt a másik önértékelést saját korábbi felismerése (a kizáró ember--isten-viszony) alapján hamisnak minősíti. Az elbeszélő véleménye szerint az elkövetkezendő, az ember--isten-viszony harmonikuságában hívó emberekről elképzelhető, hogy miközben magukat egyre közelebb hiszik az isteni tökéletességhez, valójában az egyre nagyobb bűnösség felé tartanak. Ugyanakkor az elbeszélő tudatában van annak most már, hogy nem létezik egy olyan emberen kívüli erő vagy hatalom, amely rádobbná az embereket bűnösségük egyre nagyobb mértékére. Így érkezünk el a verset záró megszólításhoz. Az utolsó sor kérdése figyelmeztet arra, hogy elkövetkezhet egy olyan pozitív önértékelés, amely elfedi az egyre nagyobb bűnösséget, ezzel az elbeszélő megosztja eddigi felismerését, kételyét azokkal, akik nem "élték át" az isten elveszését a világból.

A "boldogtalan fiai" jelentése vezet el bennünket újra a tragédia kérdéséhez. A vers utolsó sorában nemcsak az emlékeztetés van benne, hanem az is, hogy ezt az emlékeztetést az önértékelés tragédiája előzte meg. A felismerések az emlékeztetés keserű feladatát róják a tragédiát végigélőkre. A jövő érdekében egész korábbi életük tartalmát kell tagadniuk. A költeményt Vörösmarty történefilozófiájának legmélyebb pontjának tartják. Mi azt a sajátosságát emelnénk ki befejezésül, hogy bár a léttörténet szintjén a jövő kilátása-

lan, az önértékelés szintjén azonban az emlékeztetésből a jövő féltése is
kihallható.

Jegyzetek

x Elképzelhető, hogy a vers indítást kapott attól a levélváltástól is, amely Vörösmarty és Ujfalvy Sándor között zajlott le 1850 végén. Ujfalvy leveléből Vörösmarty hirt kapott az erdélyi vérengzésekről, amelyet a levél írója apokaliptikus méretekből ír le. A levélre adott válaszából (Baracska, 1850. dec. 27.) idézzük a következő részletet: "A mindenható istennek áldása legyen veletek, s a szegény Erdéllyel, melyre alig lehet gondolni iszony és kétségbeesés nélkül. Lehetetlen, hogy magunk és ősünk összevéve annyit vétkeztünk volna, amennyit szenvedtünk. Azonban ez most már mindegy, tőnünk kell, mit a sors ránk mért, s felkeresnünk egymást, kik még megmaradtunk a nagy zivatarból."

(Vörösmarty Mihály összes művei, 18. köt., sajtó alá rend.: Brisits Frigyes, Bp., 1965. 231.)

- 1 Szegedy-Maszáék (1980) 219.
- 2 Tóth (1974) 533.
- 3 Szegedy-Maszáék (1980) 191.
- 4 Szegedy-Maszáék (1980) 202.
- 5 Szegedy-Maszáék (1980) 213., ill. 218.
- 6 A motívum és az embléma fogalmát Bernáth (1971) meghatározása szerint használjuk.
- 7 Pl. Szabad föld, Honszeretet, Hymnus.
- 8 Pl. Jó bor, Három rege.
- 9 Az idézetek sorrendben: Jel. 16, 18; 16, 19; 18, 9; 16, 21; 18, 8; 18, 16; 16, 17.
- 10 Martinkó (1978) 210. oldal jegyzete.
- 11 Szegedy-Maszáék (1980) 199.
- 12 Németh (1977) 248.
- 13 Martinkó (1975) 356.
- 14 Szegedy-Maszáék (1980) 209.

Bibliográfia

- Bernáth Á. (1971) A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről, in: Formateremtő elvek a költői műalkotásban, szerk: Hankiss E. Budapest.
- Martinkó A. (1975) Vörösmarty: Előszó, in: Miért szép?, szerk.: Mezei Márta és Kulin Ferenc, Budapest.
- Martinkó A. (1978) Vörösmarty és Az ember tragédiája, in: Madách-tanulmányok, szerk.: Horváth Károly, Bp.
- Németh G.B. (1977) Még, már, most. József Attila egy kései verstípusáról, in: 11 vers. Verselemzések, versértelmezések, Budapest
- Szegedy-Maszák M. (1980) A kozmikus tragédia látomása, in: Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok, Budapest.
- Tóth D. (1974) Vörösmarty Mihály, Budapest.